

EMEK GÜCÜ ÜRETİM FAKTÖRÜ OLARAK SAĞLIK: DİSİPLİNLER ARASI BİR İZAH

Hakan TÜZÜN*

Özet: Bu yazıda ana çerçeve olarak sağlıklı olmak emek gücü üretim süreci içerisinde yer alan bir faktör olarak irdelenmeye çalışılacaktır. İktisadi üretim sürecinin öznesi olarak emek gücünün tanımlanabilmesine olanak sağlayabilecek bir zeminin tesisi genel olarak iktisadi değer kuramlarının özel olarak ise emek değer kuramının açıklamalarıyla mümkün olabileceği için öncelikle bu kuramlara değinilecektir. Emek gücünün yeniden üretimi sürecinin gerekliliklerinin, sosyal güvence sisteminin kurgulanışını nasıl belirlediği üzerinde durulacaktır. Kullanım değerinden yoksun ve kullanım değerini aşkın sağlıklı olma durumlarının nasıl ortaya çıkabildiği incelenecektir.

Anahtar sözcükler: sağlık, emek gücü, politik iktisat.

Health as a Factor In Reproducing Labour Power: An Interdisciplinary Account

Abstract: As a general framework in this article, being in good health will be examined as a factor inherent in the process of reproduction of labour power. Since the ground for identifying labour power as the subject of the process of economic production can be laid by insights from theories of economic value in general and from the labour theory of value in particular, firstly these theories will be revisited. Then there will be a discussion on how the requirements of the process of reproduction of labour power determine the configuration of the social protection system. The emergence of states of good health devoid of and transcendent to use value will also be addressed

Key words: health, labour power, political economy

1. İktisatta değer kuramları

Adam Smith'in "Ulusların Zenginliği" eseri ile başladığı varsayılan "Klasik iktisat" ilk modern iktisadi düşünce okulu kabul edilmektedir. Adam Smith, David Ricardo ve John Stuart Mill klasik iktisadın kurucu isimleri olarak bilinirler. Terminolojik olarak "klasik iktisat" teriminin, Karl Marx'ın, Ricardo iktisadı için bu terimi kullanması nedeniyle yaygınlaştığı söylenmektedir. Klasik iktisadın neoklasik iktisatla bağlantıları iktisadi düşünce tarihinin tartışmalı konuları arasında yer almakla birlikte klasik iktisadın 19. yüzyılın ortalarına kadar iktisat literatürü içinde yaygınlığını koruduğunu, daha sonra neoklasik iktisadın daha yaygın hale geldiğini söylemek mümkündür (tr.wikipedia.org, 2015a).

İktisadi düşünce tarihine bakıldığında üretilen mal ya da hizmetlerin değerlerini nasıl edindiklerini açıklama biçimleri arasındaki farklılıkların, klasik iktisat ile neoklasik iktisat arasındaki temel ayrım noktaları arasında yer aldığı görülmektedir. Üretilen mal ya da hizmetin değeri ile üretim sürecine

giren emeğin değeri arasındaki ilişkinin nasıl kurgulanması gerektiği ile ilgili sorunun yanıtı da, genel olarak üretilen mal ya da hizmetlerinin değerine ilişkin bakış açısına bağlı olarak değişmektedir. Bu nedenle üretim süreci içinde emek gücünün yeniden üretimi bahsini ait olduğu zemin üzerinde konumlandırarak tartışabilmek amacıyla, klasik iktisadın temel önermesi olarak emek değer kuramı ve neoklasik iktisadın temel önermesi olarak fayda değer kuramı başlıkları üzerinden ilerlenecektir.

1.1. Klasik iktisat ve emek değer kuramı

1.1.1. Adam Smith

En temelinde insan soyu geliştirdiği aletlerle çevresini değiştirerek uygarlığını inşa etmektedir. Üretim süreci insan emeğinin bu aletleri kullanması üzerinden gelişir. Üretim süresi sonrasında elde olunan malın değerini belirleyen faktörler arasında harcanan emeğin yanı sıra kullanılan aletin de payı vardır. Ama emek değer kuramı savunucuları söz konusu araçların kendilerinin de içinde emek

*Toplum Hekimi

harcanmasının yer aldığı bir üretim sonucunda elde edilebildiğini, dolayısıyla bu araçların üretim süreçlerine katılımlarının da, kendileri ortaya çıkararak emek üzerinden değerlendirilmesi gerektiğini savunurlar. Böylelikle üretilen tüm mal ve hizmetlerin değeri, bütünü ile onları ortaya çıkararak emekten kaynak alır.

Adam Smith tutarlı bir emek değer kuramı geliştirememiş olsa da David Ricardo ve Karl Marx'ın emek değer kuramının geliştirmelerinin temeli olacak fikirler sunmuştur. Smith ve diğer emek değer kuramcıları aletler de emek ürünü oldukları için onların üretime katkılarının aslında aletleri yapan insanların katkıları olduklarını kabul ettiler. Smith'e göre (Hunt, 2009):

"Emek bütün şeylere ödenen ilk fiyat, gerçek satın alma parasıydı. Dünyanın bütün serveti aslında altın ve gümüşle değil emekle satın alındı"

Smith'in iktisadi ele alış biçimi, klasik iktisadın üretilen mal ve hizmetlerin değeri ile ilgili temel kategorilerinden olan kullanım değeri ve mübadele değerini de tanımları arasında içeriyordu (Hunt, 2009):

"Değer kelimesinin iki farklı anlamı olduğu ve bazen belli bir nesnenin yararını, ve bazen de bu nesneye sahipliğin getirdiği diğer malları satın alma gücünü ifade ettiği görülecektir. Birine 'kullanım değeri' diğerine 'mübadele değeri' denilebilir."

Smith, rekabetin aynı değerdeki sermayeden kazanılan karları eşitleme eğiliminde olduğunu savundu. Buna göre sözgelimi bir üretici % 40 kar ediyorsa, bu durum aynı üretim araçlarını kullanan diğer üreticiyi de % 40 kar elde edebileceği bir duruma götürecekti. Bu tespit nedeni ile ancak "her üretim kolunda" karlar ücretle orantılı kalacak; karlara katılan ücretler ise malların üretimine içerilen emekle orantılı bir meblağa ulaşacaktı. Öte yandan Smith, üretime katılan emeğin mübadele değerini nasıl belirlediğini tam olarak gösteremedi. Mallara değer olarak katılan emekle malların mübadele değerleri arasındaki ilişkinin yapısını göstermek Ricardo'ya; tam ve tutarlı bir emek değer kuramı geliştirmek de Marx'a kaldı (Hunt, 2009).

1.1.2 David Ricardo

Adam Smith gibi David Ricardo da iktisadi kuram oluşturma gelenekleri üzerinde yirminci yüzyıl boyunca süren güçlü etki bıraktı. Ricardo'ya göre "mallar faydalı olarak mübadele edilebilir

değerlerini iki kaynaktan alırlar: az bulunur olmalarından ve onları elde etmek için gerekli emek miktarından". Öte yandan Ricardo, burada sözünü ettiği "az bulunur olmayı" hemen nerede ise arızı bir durum olarak kavramaktadır. "nadir heykeller ve resimler, az bulunur kitaplar, sikkeler,.....az bulunur şaraplar". Ricardo'ya göre yeniden üretilmeyen birkaç lüks malın sermaye birikimine etkileri de önemsizdi (Hunt, 2009). Bu ayrıntılar dışında malların değerlerini üretim sürecinde içerdikleri emekten aldığı savı düsturunun temelini oluşturuyordu:

"Eğer mallarda gerçekleşen emek miktarı onların mübadele edilebilirlik değerini ayarlıyorsa, emek miktarındaki her azalış malın değerini düşürürken, emek miktarındaki her artış emeğin girdiği o malın değerini artırmalıdır.....Bunun.....gerçekten bütün şeylerin mübadele edilebilir değerinin temeli olması, siyasal ekonomide son derece önemli bir doktrindir." (Hunt, 2009).

İşçiler arasındaki farklı beceri düzeyleri ve farklı ücret oranlarına sahip emek tiplerinin birleştirilemeyeceği- bir üst birim altında toplanamayacağı- eleştirisi emek değer kuramına yöneltilen başat eleştiri noktaları arasındaydı. Ricardo bu eleştiriyi dolaylı yoldan yanıtlayarak aşmayı denemişti:

"Aynı malın değerinin çeşitli zaman aralıklarında kıyaslanmasında, bu mal için gereken emeğin görece beceri ve yoğunluğu, her iki dönemde de eşit ölçüde olduğundan, çok da hesaba katılması gereken bir durum değildir."(Hunt, 2009).

Emek değer kuramındaki gelişmeler, becerilerdeki farklılığın bu becerileri kazanmaktaki zamana indirgenebileceği ve nitelikli emeğin, emek çabasıyla yaratıldığına gösterilebileceği düşüncesinin ortaya çıkarılmasını sağladı. Kimi iktisat tarihçilerine göre Ricardo'nun bu sonucu üretmemesi, "emek gücü"nü değerini, diğer mallarla aynı biçimde belirlenen bir mal olarak görmemesinden kaynaklanıyordu. Bu bakışa göre Marx'ın "emek gücünün" de fiyatı diğer mallarla aynı biçimde açıklanabilen bir mal olduğunu görmesi, emek değer kuramının geliştirilmesinde Ricardo'yu aştığı temel noktaya karşılık geliyordu (Hunt, 2009).

1.1.3. "Ekonomi politişin eleştirisi"

Marx, iktisadi öğretiler tarihinde klasik ekonomi üst başlığı altında sıralanan diğer iktisatçıların ardı sıra yer alır. Onun iktisadi öğretisinde teorik arka planının hemen tümünü, klasik ekonominin içinden çekip çıkardığı da söylenebilir. Ama bu durum onu,

klasik iktisadın doğrusal olarak devamında yer alan bir iktisatçı yapmaz. Çünkü en başta Kapitalin alt başlığının "ekonomi politiğin eleştirisi" olmasından da belli olduğu üzere, onun çabası klasik iktisatla mekanik bir ilişkiye değil diyalektik bir ilişkiye dayanır. Zaten varılan nihai sonuç da klasik iktisada dayalı bir sistemin kendi sonunu, tanımları gereği kendi içinde taşımakta olduğudur. Burada "iktisadi değer" ele alınış biçimi de temel ayırım noktalarının başında yer almaktadır:

"Klasik ekonomi politiğin başlıca eksikliklerinden biri, metanın ve daha özel olarak da, metanın değerinin analizinden, değeri mübadele değeri haline sokan değer biçimini bulmayı hiçbir zaman başaramamış olmasıdır. Tam da Smith ve Ricardo gibi en iyi temsilcileri, değer biçimini, hiç önemi olmayan ya da bizzat metanın doğasına yabancı olan bir şey gibi ele almıştır" (Marx, 2013).

Marx ekonomi politiğin esas konusunun, metaların mübadele değeri biçiminde ortaya çıkan bir özelliği olarak "değeri" yöneten yasaları ortaya çıkarmak olduğunu savlamaktadır (Foley, 2002).

1.1.3.1. Emek-zaman

Metaların değerinin üretim sürecinde içerdikleri emekten kaynaklandığı savı, klasik iktisadın önceki önermeleri arasında yer almaktaydı. Marx bu emeğin ölçümünün ise harcanan süre ile yapılabileceğini söyleyerek ilerler (Marx, 2013):

"...bir kullanım değeri ya da mal, yalnızca, onda soyut insan emeğinin nesneleşmiş ya da cisimleşmiş olması nedeniyle bir değere sahiptir. Öyleyse onun değerinin büyüklüğü nasıl ölçülür? Onun içerdiği "değer yaratıcı öz"ün, yani emeğin miktarıyla. Emeğin niceliği, süresi ile ölçülür ve emek-zamanın ölçeği de, saat, gün vb. gibi belli zaman birimleridir."

Buradaki "emek-zaman"ın üretim araçlarının gelişkinlik düzeyi, üretim sürecinin ne kadar emek yoğun olduğu, çalışanın emeğinin ne derece kalifiye olduğu gibi bir dizi faktör ile ilişkili olarak ortaya çıktığı tespit edilir. "Emek-zaman" bir dizi etmenle ilişkili olarak belirlenmesi onun toplumsallığının bir ifadesidir, o nedenle ortaya konulması gereken "toplumsal olarak gerekli emek-zaman" haline gelir.

".....Toplumsal olarak gerekli emek-zaman herhangi bir kullanım değerini, toplumun o sıradaki normal üretim koşulları altında, ortalama toplumsal hüner derecesi ve emek yoğunluğuyla elde edebilmek için gerekli olan emek-zamandır..."

"Toplumsal olarak gerekli emek-zamanın", "toplumun o sıradaki normal üretim koşulları altında" belirleniyor oluşunun vasıtaları sıralanarak, emek-zamanın sadece toplum değil tarih içindeki değişiminin belirleyicileri de vurgulanmış olur:

".....Ama emeğin üretkenliğindeki her değişimle, gerekli emek-zaman da değişir. Emeğin üretkenliği çok farklı koşullar tarafından belirlenir, bunlar arasında, işçinin ortalama hüner derecesi, bilimin gelişme düzeyi ve teknolojik kullanılabilirliği, üretim sürecinin toplumsal bileşimi, üretim araçlarının kapsam ve etkinliği ve doğal koşullar da bulunur."

Metalar değerlerini içerdikleri emekten aldıklarına göre, metaların değerlerinin de üretimi için gerekli olan emek-zamanla ölçülebileceğini söyler.

"Demek ki, bir kullanım değerinin değer büyüklüğünü belirleyen şey, toplumsal olarak gerekli emek miktarı ya da bunun üretilmesi için toplumsal olarak gerekli olan emek-zamandır.....Eşit büyüklükte emek miktarları içeren ya da aynı çalışma süresi içinde üretilebilen metalar, bundan dolayı, aynı değer büyüklüğüne sahiptir. Bir metanın değerinin, diğer herhangi bir metanın değerine oranı, birinin üretimi için gerekli olan emek-zamanın, diğerinin üretimi için gerekli olan emek-zamana oranı gibidir. Bütün metalar, değer olarak, yalnızca, belli miktarlardaki donmuş emek-zamandır."

1.1.3.2 Emek gücünün yeniden üretimi

"Emek gücü", metaların değerinin kaynağı olması işlevi üzerinden değer yaratan çalışma kapasitesidir. Marx, bir faaliyet/bir işlev olan "emek" ile ücret karşılığında kapitalistle çalışma anlaşması yapan işçinin satmış olduğu "emek gücü" arasında ayırım yapmaktadır. Böylelikle denilebilir ki çalışanın ücreti, çalışanın emek gücünün fiyatıdır (Brewer, 2009).

Emek gücü ile emek arasındaki ayırım, bir makine ile o makinenin işlevi arasındaki ayırım gibidir. Bir işlevini kullanmak için ücret karşılığı satın alınan makine olması gibi, emeği kullanmak için ücret karşılığı satın alınan da emek gücüdür:

"Emeğin değeri dedikleri, aslında işçinin kişiliğinde mevcut olan ve onun işlevinden, yani emekten, bir makinenin kendi işlemlerinden farklı olması kadar farklı olan emek gücünün değeridir" (Marx, 2013).

İktisadi değer kökenine dair tartışma temel aksı oluşturuyorsa, bu sefer de emek gücünün

değerinin ne olduğu sorusu karşımıza çıkacaktır. Bu aslında emek değer kuramının emek- zamanı ölçüt alması ile birlikte yanıtlanmış bir soru olarak karşımızda durmaktadır. Nasıl ki herhangi bir metanın değeri üretimi esnasında harcanan emek-zaman ile belirleniyor ise, bir meta olarak emek gücünün değeri de aynı şekilde birim zaman içinde onun yeniden üretimi için gereken maddi koşullar tarafından belirlenir.

"Emek gücünün değeri de, diğer herhangi bir meta gibi, bu özel nesnenin üretimi ve dolayısıyla yanı zamanda yeniden üretimi için gerekli emek-zamanla belirlenir. Bir değer olduğu ölçüde, emek gücü, yalnızca, kendisinde maddeleşmiş olan belli bir ortalama toplumsal emek miktarın temsil eder. Emek gücü, yalnızca, yaşayan bireyin yeteneği olarak var olur. Dolayısıyla, emek gücünün varlığı, onun üretiminin ön koşuludur. Bireyin varlığı veri ise, emek gücünün üretimi, bu bireyin kendini yeniden üretmesi ya da varlığını sürdürmesi demektir. Yaşayan bireyin, kendi varlığını sürdürmek için belli miktarda geçim aracına ihtiyacı vardır. Demek ki, emek gücünün üretimi için gerekli emek -zaman, bu geçim araçlarının üretimi için gerekli emek-zamana indirgenir; ya da, bir başka deyişle, emek gücünün değeri, sahibinin varlığını sürdürmesi için gerekli olan geçim araçlarının değeridir.....Emek gücünün sahibi bugün çalışmışsa, yarın aynı süreci aynı güçle ve sağlıklılıkla tekrarlayabilir olmalıdır. Demek ki, geçim araçlarının miktarı, çalışan bireyi çalışan birey olarak normal sağlık durumunda tutmaya yetecek kadar olmak zorundadır. Beslenme, giyinme, ısınma, barınma vb. gibi doğal ihtiyaçlar, bir ülkenin iklimine ve diğer doğal özelliklere göre farklılaşır.....Bununla beraber, belli bir ülkede, belli bir dönemde, bir işçi için gerekli ortalama geçim aracı miktarı bellidir." (Marx, 2013).

Varılan bu nokta emek gücünün yeniden üretimini mümkün kılan koşulları, üretim süreci içinde ait olduğu yere konumlandırır. Bu konum, sağlığın emek gücünün yeniden üretiminin bir faktörü olduğunu belirleyen zemini oluşturmaktadır. Başka bir başlık altında varılan bu noktadan ilerlemeye devam etmeden önce, neoklasik iktisadi anlayışın "değer" hakkındaki önermelerine değinmek, konu sağlığa geldiğinde farklı iktisadi öğretilerden kaynaklanan bakış açılarının etkilerini bir arada tartışabilme olanığı sağlayacaktır.

1.2. Neoklasik iktisat ve fayda değer kuramı

İktisat tarihçileri neoklasik iktisadın değer kuramının temeli olarak fayda değer kuramının on dokuzuncu yüzyıl içinde yirmi yıldan fazla süren bir zaman içinde geliştirildiğini söylüyorlar. Fayda değer

kuramı temelde, bir malın değerini, o malın insana sağladığı faydaya dayandırıyor. Neoklasik iktisadın giderek egemen olması ile birlikte iktisadi öğretilerin ağırlık merkezi klasik iktisadın emek değer kuramından fayda değer kuramına doğru kaymış oldu. Bunun sonucunda da neoklasik faydacı iktisat, insanlar arasındaki bütün ekonomik etkileşimleri, mübadele faaliyetlerine indirgemiş oldu. Bu sonuçta yönelik niyet, kuramın geliminin erken aşamalarından itibaren kendini gösteriyordu. Söz gelimi faydacı yaklaşımın bütün iktisadi kuramı, sadece piyasa mübadelesi analizine indirgeme konusundaki ilk yaklaşımı ortaya koyan Frederich Bastiat'a göre (Hunt, 2009):

"Mübadelesiz bir toplum ya da toplumsuz bir mübadele düşünülmemeyeceğinden, mübadele siyasal ekonomidir, toplumun kendisidir"

Ama kuramın gelişim süreci içinde aşılması gereken kimi engeller vardı. Örneğin daha sonra "sulmas paradoksu" olarak adlandırılacak olan Adam Smith'in kullanım değeri ve mübadele değeri ile ilgili olarak söyledikleri gibi (Hunt, 2009):

"En büyük kullanım değeri olan şeylerin çoğunlukla çok az mübadele değeri vardır ya da hiç yoktur; ve tersine, en büyük mübadele değeri olan şeylerin çoğunlukla çok az kullanım değeri vardır ya da hiç yoktur. Sudan daha yararlı bir şey yoktur: Ancak suyla pek bir şey alınmaz; nadiren mübadele edilebilir. Bir elmas, aksine, pek az kullanım değerine sahiptir; ancak onunla büyük miktarlarla başka mallar mübadele edilebilir."

Fayda değer kuramının geliştiricileri Smith'in bu paradoksunu aşmak için malların "toplum faydası" ile "marjinal faydasını" ayırttılar.

1.2.1. Marjinal fayda

Marjinal fayda kavramı fiyatın ortaya çıkma mekanizmasını açıklamak için ortaya atılmıştır. Daha önceki "klasik ekonomi teorisi" ve "Marksist ekonomi teorisi" fiyat ve değer in ortaya çıkmasını objektif olarak ölçülebilen istihdam ve emek kullanımı ile açıklamaktaydılar (tr.wikipedia.org, 2015b). William Stanley Jevons'un, Carl Menger Léon Walras tarafından yapılan benzer çalışmalarla beraber, on dokuzuncu yüz yılın sonlarında ekonomide fayda değer kuramının oluşumuna katkısı, onu dönemin lider bir politik iktisatçısı haline getirmiş oldu (tr.wikipedia.org 2015c).

Jevons "çalışma iktisadını, bir haz ve bir acı hesabı olarak ele aldığı" belirtiyordu. Ona göre değer

bütünü ile faydaya bağlıydı. Jevons değer terimini kullandığı zaman sadece mübadele değerini kast ediyor, değeri içerdiği emekle açıklayan yaklaşıma cepheden karşı çıkıyordu (Hunt, 2009):

"Bir iktisat öğrencisi değeri, ne olursa olsun bir şey ya da bir nesne veya bir şey ya da nesnedeki herhangi bir şey olarak düşünürse, bilime dair düşüncelerinde netlik ve doğruluk olması umudu asla yoktur.....Değer sözcüğü doğru kullanılabildiği kadarıyla ve sadece, onun belli bir oranda başka bir maddeyle mübadelesinin durumunu ifade eder."

Jevons önceki iktisatçıların yanlısının bir insanın belli miktardaki bir malın tüketiminden sağladığı "toplam fayda" ile bireyin o malın son küçük artışının tüketiminden sağladığı "faydanın nihai düzeyini" ayırmaktaki başarısızlıkları olduğunu savlıyordu. Jevons'un ilgilendiği "faydanın nihai düzeyi" neoklasik iktisat terminolojisinde "marjinal fayda" olarak adlandırılacaktı. "Azalan marjinal fayda ilkesi" ise faydacılığın neoklasik iktisatla ifade edilmesinin temelini oluşturacaktı (Hunt, 2009).

1.2.2. Azalan marjinal fayda ilkesi

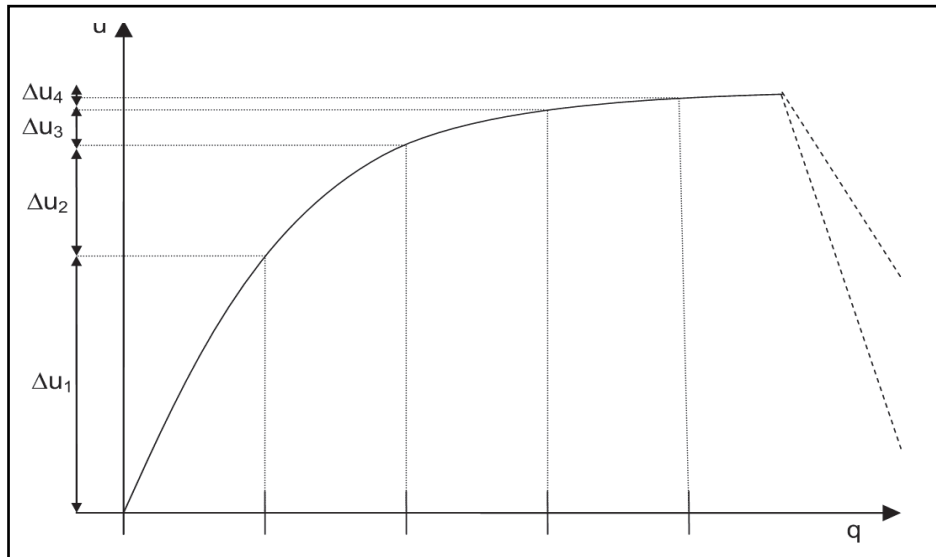
Formel tanımı ile marjinal fayda, incelenmekte olan bir mal veya hizmetin tüketiminde bir marjinal çok küçük bir artışının (veya eksilişinin), toplam fayda seviyesine yaptığı etki olarak ifade edilmektedir. Azalan marjinal fayda ilkesi ise bir tüketici bir malın tüketim miktarını artırırca o mal miktarının marjinal faydası azalacağını ifade etmektedir (tr.wikipedia.org 2015b). Toplam faydanın, tüketilen mal miktarı birimlerine göre değişimi ifade eden bir grafikte bu

ilişki gösterilmektedir (Şekil 1). Diyelim ki tek bir malın miktarları q yatay ekseninde ve fayda U dikey eksen de gösterilmiş olsun. Buna göre yatay eksen q (tüketilen malın miktarı) eşit miktarlarda artmakta olsun. Buna karşın fayda artışı ilkin ΔU_1 , daha sonra ΔU_2 daha sonra ΔU_3 olmak üzere giderek azalan miktarlarda meydana gelmektedir. Böylelikle elde edilen grafiğe "marjinal fayda eğrisi" adı verilmektedir. Buna göre azalan marjinal fayda ilkesi ise birim Δ artışlarının giderek azalmasını bir sonucu olarak eğrinin eğiminin giderek azalmasını ifade etmiş olmaktadır (tr.wikipedia.org 2015b).

Fayda değer kuramı fiyatlandırma sürecini de kendi öngörülerini üzerinden belirlemiş oluyordu. Fayda, arz ve talebi belirliyordu, arz ve talep de fiyatları belirlemekteydi. Bu bakışa göre de fayda, tüketici mallarının nihai belirleyicisiydi. Toprak, emek, sermaye gibi üretim unsurlarının fiyatları da onların kendi arz ve talepleri üzerinden belirlenmekteydi (Hunt, 2009).

2. Emek gücünün yeniden üretimi ve sağlık

Emek gücünün işlevini yerine getirebilmesi yani değer üretebilmesi için, sağlıklı - en azından üretim sürecinde çalışabilecek kadar sağlıklı - olması gerekecektir. Bir yandan emek gücünün yeniden üretiminin faktörleri -emek gücünün yeniden üretimi başlığı altında Kapital'de "beslenme, giyinme, ısınma, barınma vb. gibi doğal ihtiyaçlar" olarak da sıralanan- çağdaş halk sağlığı anlayışına göre aynı zamanda sağlığın belirleyici etmenleridirler. Bu belirleyici etmenlerin belli düzeylerde karşılanması gerekecektir. Diğer yandan ise kişi çalışamayacak

Şekil 1. Marjinal fayda eğrisi (Kaynak: tr.wikipedia.org,2015b)

derecede sağlığını kaybettiği zaman, sağlığının yeniden çalışabilecek düzeye gelmesi için sağlık hizmeti kullanması gerekecektir; bu durumda kullandığı sağlık hizmeti, emek gücünün yeniden üretimini sağlayan bir faktör olacaktır. Dolayısıyla hem sağlığın belirleyicileri üzerinden, hem de sağlık hizmetleri kullanımı üzerinden sağlık; emek gücünün yeniden üretiminin bir faktörü olarak karşımıza çıkmaktadır. Sağlık hizmetleri kullanımı başlığı ise bu hizmetlerin nasıl finanse edileceği sorusu ile birlikte irdelendiğinde tam olarak tartışılmış olacaktır.

2.1. Emek gücünün yeniden üretimi ve sağlığın belirleyicileri

Sağlıklılık, sadece sağlık hizmet sunumunda görev alan aktörler üzerinden tanımlanamayacak kadar geniş bir ortaya çıkış sürecine sahiptir. Bir sonuç olarak sağlığı koşullayan etmenlerle ilgili değerlendirmeler, sağlığı belirleyen çok sayıdaki ögeyi içeren bir kavramsallaştırma olarak "sağlığın belirleyicileri" başlığı altında sürdürülmektedir. Sağlığın belirleyicilerine baktığımızda, bireysel özelliklerden, sosyal-toplumsal özelliklere, yaşam ve çalışma koşullarına ve tüm bunları çevreleyen geniş kapsamlı ekonomik ve çevresel koşullara varıncaya değin birçok etmenin bir arada sağlık düzeyini belirlediğini görüyoruz (Şekil 2).

Emek gücünün yeniden üretimi bağlamında sağlık değerlendirilirken sadece sağlık hizmetleri sunumu ve sağlık hizmetlerinin finansmanı başlıklarına ait tartışmaların yapılması konuyu eksik bırakacaktır. Aşkar olduğu üzere, emek gücünün yeniden üretiminin faktörleri, aynı zamanda halk sağlığı bakış açısı ile sağlığı belirleyen faktörlerdir. Emek

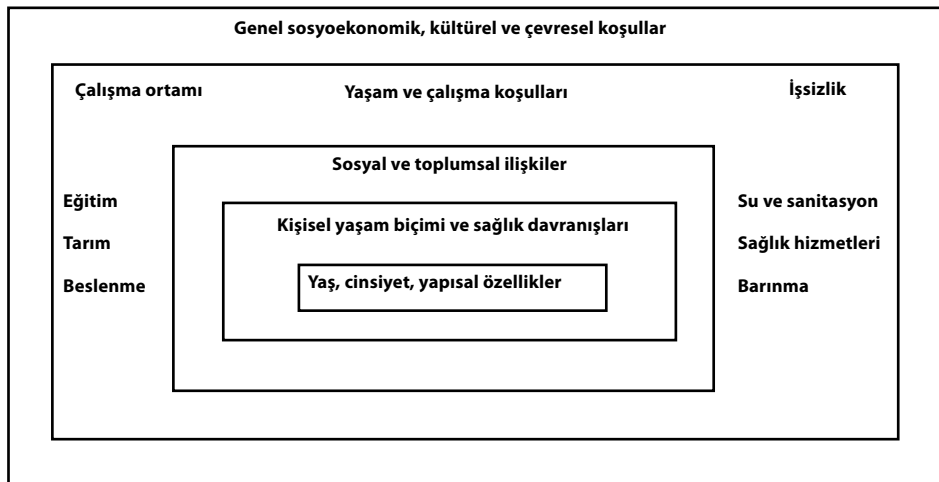
gücünün yeniden üretimini koşullayan ve sağlığı belirleyen faktörlerle ilgili yetmezlikler, doğrudan sağlıksızlık nedeni olacaktır. Bu yetmezliklerin sağlık sonuçlarına dair kimi örnekler, "sağlıklı olmanın iktisadi değerine göre değişen halleri" başlığı altında "kullanım değerinden düşükün sağlık" olarak karşımıza çıkacaktır.

2.2. Emek gücünün yeniden üretimi ve sağlık hizmet sunumu

Sağlık hizmet sunumunun iktisadi değerini emek gücünün yeniden üretimini sağlayan bir faktör olmasından alıyor oluşu, onun temel varlık gerekçesi ni açığa çıkardığı gibi, sınırlarını da belirlemektedir.

"Tıbbi bakım hizmeti, değişim değeri üretimine ve ulusal gelire ancak dolaylı yolla katkıda bulunur. Tıbbi bakımın tedavi ederek yerine koyduğu üretimdeki emek gücünün, üretim sürecine döndüğünde üreteceği maddi malların değeri, aynı zamanda tıbbi bakımın ürettiği değeri de içerir. Aynı şey bireye yönelik koruyucu sağlık hizmetleri için de geçerlidir: İşçinin sağlığını koruyarak üretime devamını sağladığımız sürece aynı işçinin ürettiği değer, koruyucu sağlık hizmetinin değerini gösterir" (Belek, 2009).

Emek gücünün yeniden üretimini mümkün kılan maddi koşulların asgari düzeyde olması; emek gücü üretim süreci dışına düştüğünde onu tekrar üretim süreci içine sokacak sağlık hizmetlerinin düzeyinin de asgari oluşunu belirleyecektir. Dolayısıyla söz konusu olabilecek olan "asgari nitelikteki emek gücünü, ailesiyle birlikte yeniden üretmek için gereken asgari sağlık hizmeti"dir. Ama üretim sürecinin niteliği zaman içinde değişim gösterdiği için, bu üretimi gerçekleştiren emeğin nitelikleri ve

Şekil 2. Sağlığın belirleyicileri

Kaynak: www. <http://fundsforhealth.eu> (Dahlgren ve Whitehead, 1991'den aktararak)

dolayısıyla asgari donanımı da değişecektir. Bu sonuç da asgari sağlık hizmetlerinin düzeyinin -sağlık hizmet sunumunun kapsamının-, tarihsel ve toplumsal bir bağlam üzerinden ortaya çıkabileceğini göstermektedir (Belek, 2009).

2.3. Emek gücünün yeniden üretimi ve sağlık hizmetlerinin finansmanı

Sağlık emek gücünün maddi yeniden üretimini sağlayabilme zorunluluğunu şu ya da bu ölçüde karşılamak zorunda olan sağlık hizmet arzı, nasıl finanse edilecek? Bu sorunun yanıtı da, sorunun soruluş biçiminden bağımsız olarak, sağlık emek gücünün yeniden üretimi süreci ile ilişkili olacaktır. Sağlık hizmetlerinin finanse edilme biçimi ile ilgili kurumsallaşmalar ise politik iktisat tarihinin bir dolayımı olarak ortaya çıkmışlardır:

“...sağlık hizmetinin standardize edilmiş ve en azından asgari düzeyde vazgeçilmez bir bileşen olarak emek gücünün yeniden üretimine girebilmesi ancak zaman içinde gerçekleşmiştir.

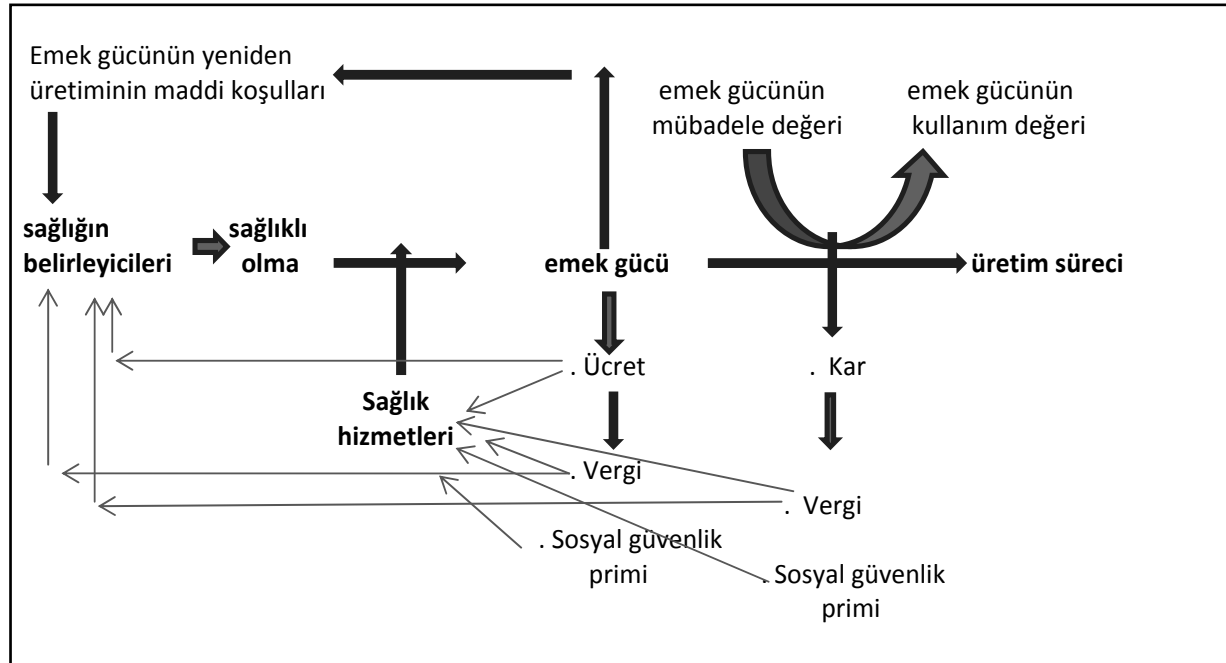
.....işçi sınıfı için standart bir tıbbi bakım hizmetinin örgütlenmesi ikinci dünya savaşı sonrası döneme ilişkin bir gelişmedir.....Standart tıbbi bakım hizmeti, aynı zamanda, işçi sınıfının yararlanabileceği asgari sağlık hizmetinin düzeyini de belirlemektedir. Sağlık hizmetine ilişkin bu gelişme işsizlik sigortası, sakatlık sigortası gibi diğer sosyal güvenlik programlarının geliştirilmesi, herkese eğitim güvencesi

ve zorunluluğunun getirilmesiyle yakından ilgilidir. Bu kapsamda, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin kapitalist devlet örgütlenmesi biçimi de sosyal refah devleti olarak tanımlanmaktadır.

Anılan gelişmenin kapitalist üretim ilişkilerinin geldiği düzeye bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Üretim araçları ve bunun içinde emek-gücü gelişme bakımından belli bir düzeye yaklaşmıştır; kapitalist üretim bunun altında niteliklere sahip emek-gücü ile sürdürülebilir yapıda değildir. Bu durumda, ücretin içinde asgari düzeyde bir sosyal bileşenin bulunması zorunluluğu vardır. Sağlık güvencesinin zorunlu sağlık sigortası ile eşzamanlı gelişmiş olması böyle bir zorunluluğun göstergesidir.” (Belek, 2009).

Buraya kadar söylenenler ışığında, Şekil 3’de emek gücünün yeniden üretim sürecinin sağlıkta finansmanla ilişkisi kabaca şematize edilmeye çalışılmaktadır. Şekilde ifade edilmeye çalışıldığı üzere, sağlıklı olma sağlığın belirleyicilerinin bir fonksiyonu olarak ortaya çıkmaktadır. Sağlıklı olma durumu herhangi bir hastalık nedeni ile bozulduğunda ise sağlıklı olmanın yeniden devamının sağlanması sağlık hizmetleri sayesinde olanaklı olabilmektedir. Sunulan sağlık hizmetleri ise farklı kanallar üzerinden finanse edilebilmektedir.

Emek gücünün mübadele değerinin karşılığı olarak çalışana bir ücret verilmektedir. Ücretin bir vergisi olmaktadır, buna ek olarak da ücretli

Şekil 3. Emek gücünün yeniden üretimi ve sağlık hizmetlerinin finansmanı

harcama yaptıkça bu harcamalarından alınan vergiler (katma değer vergisi, özel tüketim vergisi vb gibi dolaylı vergiler) bulunmaktadır. Çalışandan sosyal güvenlik sistemi için prim kesilmektedir. Burada söz konusu olan; ücret, vergi ve sosyal güvenlik priminin maddi kaynağı emek gücünün kendisidir. Ücret, cepten sağlık harcamaları ya da özel sağlık sigortaları aracılığı ile sağlık hizmetleri finansman kaynağı olabilmektedir. Vergi, genel bütçe kaynaklı sağlık harcamaları üzerinden finansman kaynağı olabilmektedir. Sosyal güvenlik primleri de sosyal güvenlik sistemi kaynaklı sağlık harcamaları üzerinden finansman kaynağı olabilmektedir.

Sağlığın belirleyici etmenleri ile ilgili farklı listeler yapmak mümkün olmakla birlikte, söz gelimi Sundsvall Sağlığı Geliştirme Konferansı'nda (1991) saptandığı biçimi ile genel olarak sağlığın belirleyicileri, eğitim, gıda ve beslenme, iş, ulaşım, sosyal destek ve bakımdır (Temel, 2007). Şekil 3'deki ücret, emek gücünün yeniden üretiminin maddi koşullarını oluşturan ve aynı zamanda sağlığın belirleyici etmenleri olarak da işlev gören kaynakların (barınma, beslenme, eğitim, ulaşım vb) finansmanında da kullanılmak durumundadır. Ödenen vergiler aynı zamanda, bu belirleyicilerden örneğin eğitim ya da ulaşım gibi bazılarının finansmanında genel bütçe harcamaları üzerinden kullanılmaktadır.

Emek gücü üretim sürecine mübadele değeri üzerinden müdahil edilmekte ama süreçte emek gücünün kullanım değeri üretim işlevini görmektedir. Emek gücünün kullanım değeri ile mübadele değeri arasındaki fark, karın maddi temelini oluşturmaktadır. Sermaye sahibinin bu karına karşılık olarak ödediği vergi ve sosyal güvenlik primi bulunmaktadır. Bu vergi ve sosyal güvenlik primi de genel bütçe ve sosyal güvenlik sistemi üzerinden sağlığın finansmanında kullanılan kaynakların bir bölümünü oluşturmaktadır. Buradaki vergi yine bütçe harcamaları üzerinden eğitim, ulaşım, sosyal destek harcamaları gibi bazı emek gücü yeniden üretim faktörleri için harcanabilmektedir.

3. Emek gücünün yeniden üretimi çevriminde azalan ve artan faktörler

3.1 Çevrim faktörlerinin niceliksel değişimi

Ücret, emek gücünün maddi yeniden üretiminin karşılığı olarak çalışana ödendiği için, ücretlerdeki değişim, emek gücünün yeniden üretiminin maddi koşullarında değişim olarak karşımıza çıkmaktadır. Ücretlerle ilgili güncel durum tespiti için bir

örnek olarak, Uluslararası Çalışma Örgütü'nce (ILO) yayımlanan 2014-15 Küresel Ücret Raporu, üretkenlik yükselmeye devam ederken sanayileşmiş ülkelerin çoğunda işçi ücretlerindeki durgunluğu belgelemektedir. Dünya geneli için 2013 yılındaki ücret atışları 2012'deki %2,2'ye göre gerileyerek %2 oranında gerçekleşmiştir ve bu oran 2013 krizi öncesindeki %3'ün altındadır. Öte yandan 2013 yılındaki küresel ücret artışı Çin hariç tutulduğunda %1,1'e gerilemektedir. 2013 yılında Yunanistan, İrlanda, İtalya, Japonya, İspanya ve Britanya dahil çok sayıda gelişmiş ülkedeki ortalama gerçek ücret 2007 seviyesinin altına düşmüş durumdadır (Martin, 2014).

Uluslararası kuruluşlar ve ülkeler farklı kavram setleri ile çalışan yoksulluğunu tanımlasa da, istatistiksel verilerin ve yapılan çalışmaların sonuçlarının tüm dünyada çalışan yoksulluğunun önemli boyutlarda olduğunu gösterdiği ifade edilmektedir. ILO'nun 60 gelişmekte olan ülkeye dayalı verilerine göre, günde 1,25 ABD Dolarlık yoksulluk sınırının altında yaşayan 456 milyon işçi vardır. Günde 2 ABD Dolarlık yoksulluk sınırı ölçütü kullanıldığında ise, çalışan yoksul sayısı 910 milyona çıkmakta; tüm işçiler içinde çalışan yoksul oranı yüzde 30 olmaktadır (Erdoğan, 2014).

Çalışan yoksullara yönelik temel bir politika önlemi, asgari ücret uygulaması ve vergi indirimleri olarak sıralanmaktadır. Türkiye'de toplam zorunlu sigortalı işçiler içerisinde asgari ücretlilerin oranı, 2012 yılı için % 41,65'dir.² Buna karşın asgari ücretin bir sosyal politika aracı olarak bile işlevini yerine getirmekten uzak olduğu belirtilmektedir. 1974 yılından 2013 yılına kadar olan kırk yıllık sürede kişi başına milli gelir % 135 artmasına karşın, aynı dönemde reel asgari ücret artışı % 57,2 olmuştur (Erdoğan, 2014).

Tarihsel gelişim sürecinin sonunda bugün gelinen noktaya baktığımızda konvansiyonel olarak sağlığı finanse etmenin temel biçimlerinin, sosyal güvenlik sistemi finansmanı, genel bütçe üzerinden finansman, özel sağlık sigortaları ile finansman ve cepten sağlık harcamaları olarak karşımıza çıktığını görüyoruz. Geleneksel olarak genel bütçe üzerinden finansmanın daha ileri düzeyde eşitlikçi bir finansman yöntemi olduğu bilinmektedir. Bugün ülkeler kendi tarihsel gelişimlerine dair özgüllüklerinin günümüze ait sonuçları olarak, sağlığı değişen düzeylerde ağırlıkla sosyal güvence sistemi ya da ağırlıkla genel bütçe üzerinden

finanse ediyorlar. Güncel bir örnek vermek gerekirse, OECD 2013 verilerine göre, genel bütçe kaynaklı sağlık harcamalarının toplam sağlık harcamaları içindeki payı İngiltere’de % 83, İsveç’te % 82, İtalya’da % 78, Kanada’da % 69’dur. Sosyal güvenlik harcamalarının toplam sağlık harcamaları içindeki payı Japonya’da % 73, Hollanda’da % 77, Fransa’da % 73 ve Almanya’da % 70’tir³. Aynı veri setine göre Türkiye’de genel bütçe kaynaklı sağlık harcamalarının payı % 27 iken, sosyal güvenlik sistemi kaynaklı sağlık harcamalarının payı % 46’dır (OECD, 2013).

Bir ülkenin sağlık finansmanının o ülkeden nasıl bir kaynak tahsisi ya da kaynak aktarımı sürecine denk düştüğünü tam olarak anlayabilmek için o ülkenin sağlık harcamaları ile ilgili veri setine sahip olmak gerekecektir. Dolayısıyla burada sayılan ülkeler ayrı tartışma başlıklarının konusu olabilirler. Ama konu Türkiye’de popüler olarak tartışılırken en aşına olunan tanımlamalar “bütçe açığı” ya da kimi zaman “kara delik” tabirleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Sağlıkta aslında sosyal güvenlik sistemi üzerinden finanse edilmesi gerektiğine dayalı bir ön kabul, zorunlu olarak genel bütçe üzerinden finanse edilme durumunda kalan pay için kullanılan bu adlandırmalar, egemen politik iktisat yaklaşımını en yalın hali ile ifade etmektedir. SGK toplam sağlık harcamaları ile ilgili veriler; SGK gelir – gider arası açığının yıllar içinde azalmakta olduğunu göstermektedir (Tablo 1). Dolayısıyla “kara delik” küçülmekte, genel bütçeden sağlığa daha fazla pay ayırma ve bu yolla sağlık üzerinden gelir grupları ve-veya sosyal sınıflar arasında dezavantajlılar lehine bütçe transferi yapma zorunluğundan da kurtulunmaktadır.

3.2. Çevrim faktörlerinin arka planı

Emek gücünün yeniden üretimi ve sağlık hizmet sunumunun finansmanı başlığı altında yapılacak tartışmaların, “ekonomi politişin eleştirisi” kavramlarının da kullanılarak yürütülebilmesini sağlamak için, değer ile ilgili kimi temel kavramlara sadece tanımlama düzeyinde de olsa yer vermek gerekecektir. Sermayenin üretim araçlarına, yani hammaddelere, yardımcı maddelere, iş araçlarına çevrilen

kısmı üretim sürecinde değer büyüklüğünü değiştirmez. Bu nedenle bunlar “değişmeyen sermaye” adı altında toplanırlar. Sermayenin emek gücüne çevrilmiş kısmı üretim sürecinde değerini değiştirir. Kendi değerine eş değer bir değeri yeniden üretir ve bunun aşan bir fazla, bizzat kendisi değişebilen, büyük ya da küçük bir artı değer üretir. Bundan ötürü bu kısma “değişen sermaye” adı verilir. Sermayenin değişen kısmı ile iş gücü satın alınır. Bu nedenle değişen sermaye ücrettir. Bir malın üretimi için harcanmış değişmeyen sermayeyi “c”, değişen sermayeyi “v”, artı değeri “s” ile gösterirsek bu durumda malın toplam değeri “C” şöyle formüle (değer yasası) edilir: $C=c+v+s$. (Selik, 1982).

Değer yasasında yer alan değişkenlerden türetilen bir diğer kavram artı değer oranıdır. “Artı değer oranı” artı değer değişen sermaye ile olan ilişkisini ifade etmektedir. Artı değer oranı $s'=s/v$ olarak formüle edilmektedir. “Artı değer oranı” ve “sömürü oranı” çok kere birbirlerini yerine kullanılmakta olsalar da, sömürü oranının sömürünün olduğu tüm toplumlara uygulanabilecek daha genel bir kavram iken, artı değer oranının ise sadece kapitalizme uyarlanabilecek özel bir hali ifade etmekte olduğu vurgulanmaktadır (Selik, 1982).

Artı değer iki yolla artırılabilir. Birincisi çalışma sürelerinin uzatılması artı değeri de kendiliğinden artıracaktır. Bu yolla değerinde artış sağlanan artı değer biçimi “mutlak artı değer” olarak adlandırılmaktadır. Öte yandan bir işçinin bir gün içinde çalışma süresini artırmanın fiziksel sınırlılıkları vardır. Bu nedenle artı değeri artırmanın ikinci bir yolunu bulmak gerekecektir. Emek gücünün verimliliğinin artırılması ve/veya ücretlerin düşürülmesi yoluyla da artı değer artırılabilir. Bu yolla artış sağlanan artı değer biçimi “nispi artı değer” olarak adlandırılmaktadır (Selik, 1982).

Sağlığı finanse etmenin yöntemleri “artı değer oranı” temelinde nasıl ele alınabilir? Özel sağlık sigortaları ve cepten sağlık harcamaları söz konusu olduğunda ücretin bir kısmı sağlığa ayrıldığı için reel

Tablo 1. SGK toplam sağlık harcamaları ile gelir gider dengesinin yıllara göre değişimi

	2008	2009	2010	2011	2012
SGK toplam sağlık harcamaları*	25346	28811	32509	36500	44111
SGK gelir gider dengesi*					
Gelirler	67257	78072	95273	124479	142928
Giderler	93159	106775	121997	140714	160223
Açık	-25902	-28703	-26724	-16235	-17295

*Milyon TL; Kaynak: TÜİK, 2013

ücrette doğrudan düşüş olacak (v azalacak), artık değer oranı (s/v) artacaktır. Sosyal güvence primlerinin yüksekliği dolaylı olarak reel ücretleri düşürücü etki göstereceğinden, ücretler dolaylı olarak azalacak (v azalacak), artık değer oranı (s/v) artacaktır. Genel bütçe ile sağlığın finansmanı söz konusu olduğunda, reel ücretler üzerine doğrudan ya da dolaylı olarak bir baskılayıcı etmen devreye girmemektedir. Sağlık finansman modelleri karşılaştırıldığında, artık değer oranının en yüksek değerine özel sağlık sigortalarında ve cepten sağlık harcamalarında eriştiği, genel bütçe üzerinden finansman ile en düşük değeri aldığı, diğer yandan sosyal sigortanın genel bütçe modeline göre artık değer oranını artırdığı ifade edilmektedir (**Hamzaoğlu, 2010**).

Ücretlerin sabit kalması ya da azalması doğrudan ücretin nominal değeri üzerindeki değişiklikler aracılığı ile gerçekleşebilir. Diğer yandan sağlığın finansmanında maddi temeli ücret olan sosyal güvenlik primi, özel sigorta primi, cepten sağlık harcaması yöntemlerinin ağırlığının artışı, dolaylı olarak ücret kesintisi anlamına gelmektedir. Böylelikle sermayedar, emek gücünün mübadele değerinin karşılığı olarak çalışanı ücretlendirirken, emek gücünün maddi yeniden üretiminin iktisadi değerinden, emek gücünün yeniden üretiminin faktörlerinden birisi olan sağlığın maddi yeniden üretiminin iktisadi değerini çıkartmaktadır. Dolayısıyla denebilir ki sayılan finansman yöntemleri nispi artık değer artışını sağlayan kurumsallaşmış araçlar olarak işlev görmektedirler. Nihayetinde "azalan sağlık," "artan nispi artık değer" bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Artık tahterevallinin iki ucunda yer alan faktörler adları ile karşımızda durmaktadır.

4. Sağlıklı olmanın iktisadi değerine göre değişen halleri

Klasik iktisat iktisadi değeri kullanım değeri ve mübadele değeri tanımlamaları üzerinden adlandırıyordu. Neo klasik iktisat ise fiili olarak iktisadi değeri mübadele değerine indirgeyerek, değer biricik kaynağının fayda fonksiyonu olduğunu öne sürüyordu. Sağlıklı olma sadece kendisi olarak düşünüldüğünde kullanım değerine sahiptir. Ama sağlıklı olma Şekil 3'deki algoritmada da belirtilen ilişkiler ağının bir parçası olarak gerçeklik kazandığında, -günümüzde bu gerçeklik neoklasik iktisadın önermeleri üzerinden hayat bulduğuna göre sağlıklı olma da ancak bir meta olarak kendi gerçekliğine ulaşabileceği için- değerini mübadele değeri olarak edinecektir. "Katı olan her şeyin buharlaştığı" bir dünyada "sağlıklı olmanın" sadece kendisi olarak

kalmaya devam edebilmesi için zorlayıcı bir neden bulunmamaktadır.

Ürünüyle yalnız kendi ihtiyacını karşılayan kimse sadece kullanım değeri yaratmış olduğu için, emek gücü yeniden üretiminin bir faktörü olmaksızın sağlıklı olma,; yani sadece kişinin kendisinin sağlıklı olarak yaşamını sürdürebilmesi için sağlıklı olması da sadece kullanım değerine sahiptir. Buradaki sadece kullanım değerine sahip sağlıklı olma, örneğin sağlığın geleneksel tanımındaki "yalnızca bir hastalığın olmayışını değil, fiziksel, ruhsal ve sosyal olarak tam iyilik halini" kapsıyor denebilir. Bu düzeyin daha altı sağlıksızlık olacağı için, artık sağlıklı olmanın kullanım değerinden de bahsedilemeyecektir. Tam iyilik haline karşılık gelen sağlık düzeyinin mümkün olabilmesi için, asgari düzeyde nitelikleri olan sağlık belirleyici etmenleriyle yeterli düzeyde ilişkili olabilmek (beslenme, barınma ve eğitim koşulların asgari düzeyi anlamında) ve koruyucu sağlık hizmetleri ile tıbbi olarak gerektiğinde tedavi edici sağlık hizmetine tam olarak erişebilmeyi içeren maddi koşullar gerekecektir. Dolayısıyla bu maddi koşulların ve etmenlerin iktisadi değerlerinin toplamı, sağlığın kullanım değerinin belirlenmesini sağlayacak parametreler olarak görülebilirler. Diğer taraftan emek gücünün yeniden üretiminin maddi koşulları arasında sayılan ve aynı zamanda sağlığın belirleyici faktörleri olan etmenler ise (beslenme, barınma, eğitim, ulaşım vb.) kısmen ya da tamamen meta özelliği kazanmış durumdadır. Sağlık hizmetleri sunumu da zaten meta özelliği kazanmış durumdadır. Bu dolaylımlar üzerinden sağlığın meta karakteri kazanması nedeniyle, sağlığın değeri söz konusu olduğunda fiili olarak ancak sağlığın mübadele değerinden bahsetmek olanaklıdır. Sağlığın mübadele değeri için ise bir asgari düzey tanımlamak olanaklı değildir. Çünkü başka herhangi bir metanın mübadele değerinde olduğu gibi sağlığın da mübadele değeri arz ve talebin bir fonksiyonu olarak ortaya çıkmaktadır.

Metanın kullanım değerinin, metanın üretim koşullarının bir yansıması olan mübadele değeri ile sistematik bir ilişkisi yoktur (**Foley, 2002**). Bir kere ortaya çıktığı anda, sağlığın mübadele değeri, "sağlığın kullanım değerinin" altında ya da üzerinde olabilir. Sağlığın mübadele değeri, sağlığın kullanım değerinin altında olduğunda nasıl bir sağlık hali, üzerinde olduğunda nasıl bir sağlık hali ortaya çıkabilir? Farklı tezahürler, sağlıklı olmanın iktisadi değerine -burada fiili bir durum olarak mübadele değeri anlamında bir iktisadi değer- göre değişen hallerine karşılık gelecektir.

4.1. Kullanım değerinden düşük sağlık: Ölmeyecek kadar yaşamak

Kullanım değeri kadar bir değere sahip olan sağlığın mümkün olabilmesi için, o sağlıklı olma durumunu üreten/belirleyen maddi faktörlerin olanaklı olması gerekecektir. Şekil 3'den de hatırlanacağı üzere bu durum bir yönü ile sağlığın belirleyicilerine dair maddi koşullara diğer yönüyle ise sağlık hizmetlerine erişimle ilgili maddi koşullara karşılık gelecektir. Sağlığın sosyal belirleyicileri ile ilgili çalışmalarda ise eğitim düzeyi, gelir düzeyi, meslek grubu, sosyal sınıf diğer değişkenlere göre etkileme gücü ya da ilişkinin doğrusallığı bakımından öne çıkan değişkenler olarak göze çarpmaktadır.

Gelir düzeyi, ölçümündeki kolaylık bakımından sağlığın sosyal belirleyicileri içinde öne çıkan bir değişken olarak değerlendirilebilir. Örnek olarak Türkiye'de gelir düzeyi ve bununla ilintili olarak tanımlanan yoksullukla ilgili kimi verilerden bahsedilebilir. TÜİK Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması 2013 sonuçlarına göre, eşdeğer hane halkı kullanılabilir medyan gelirin %60'ına göre yoksulluk oranı %22,4 olarak hesaplanmıştır. Finansal sıkıntıyla karşı karşıya olduğu için temel ihtiyaçlarını karşılayamayanların oranı olarak tanımlanan "maddi yoksunluk" oranı ise, 2013 yılında %49,7 olarak gerçekleşmiştir.⁴ (TÜİK, 2014a). Tablo 2'deki veriler ise

sağlıklı olmanın barınma ve beslenme ile ilgili asgari fiziksel gerekliliklerine sahip olmaktan uzak geniş toplumsal kesimlerin varlığını göstermektedir.

Sosyoekonomik olarak dezavantajlı grupların daha sağlıklı olduklarına ilişkin çok sayıda sonuç bulunmaktadır. Örnekleme gerekirse gelir düzeyi farklılığı nedeni ile aynı yaş grubu ve cinsiyetteki yoksullar zenginlere göre İngiltere'de 5 yıl, ABD ve Almanya'da 4 yıl daha az yaşamaktadırlar. Çalışmalarda sınıfsal tanımlamalarla ilgili kategorizasyonların en oturmuş olduğu ülkelerden biri olan İngiltere'de alt ve üst sınıflar arasında erkelerde 8 yıl, kadınlarda 6 yıl farklılık bulunmaktadır (Şimşek, 2012). Türkiye'de yapılan çeşitli çalışmalarda da – tıbbi olarak belirlenmiş sağlık düzeyi ile önemli derecede ilişkili olduğu daha önceki çeşitli çalışmalarda saptanmış olan bir parametre olan -"algılanan sağlık" bakımından gelir grupları ve sosyal sınıflar arasında önemli farklılıklar olduğu gösterilmiştir. Bunlar içinden bir örnek olarak Ankara'da gerçekleştirilen bir çalışmaya göre kötü algılanan sağlık sıklıkları kişi başı hane halkı gelir grubu için en düşükten en yükseğe doğru % 12,1, % 7,9, % 8,1, % 5,8 olarak değişmektedir. Kötü algılanan sağlık sıklığı hane halkı reisi işsiz olanlarda % 21,7, mavi yakalılarda % 10,7, beyaz yakalılarda % 7,4, kendi hesabına çalışanlarda % 8,3, işverenlerde ise % 1,6'dır (Tüzün, 2014).

Tablo 2. Bazı yaşam koşulları göstergelerinin gelir grubuna göre değişimi 2013

Yaşam koşulları göstergeleri	Gelir grubu			
	Toplam	1	2	3
Sızdıran çatı, nemli duvarlar, çürümüş pencere vb. problem				
Var	39,7	61,4	43,2	27,7
Yok	60,3	38,6	56,8	72,3
Konutunun izolasyondan dolayı ısınma sorunu				
Var	42,2	60,3	46,4	27,7
Yok	57,8	39,7	53,6	72,3
Evin ısınma ihtiyacının ekonomik olarak karşılanabilme durumu				
Karşılanabiliyor	70,7	38,6	70,2	89,8
Karşılanamıyor	29,3	61,4	29,8	10,2
Odaların karanlık olması veya yeterli ışık olmaması gibi bir sorun				
Var	25,2	33,7	26,2	19,2
Yok	74,8	66,3	73,8	80,8
Trafik veya endüstrinin neden olduğu hava kirliliği, çevre kirliliği veya diğer çevresel sorunlar				
Var	24,3	23,8	23,5	25,4
Yok	75,7	76,2	76,5	74,6
İki günde bir et, tavuk ya da balık içeren yemek masraflarının karşılanabilme durumu				
Karşılanabiliyor	53,9	17,8	46,8	81,7
Karşılanamıyor	46,1	82,2	53,2	18,3

1: Medyan gelirin %60'ının altında olanlar, 2: Medyan gelirin % 60'ı ile % 120'si arasında olanlar, 3: Medyan gelirin % 120'sinden daha fazla olanlar, Kaynak: TÜİK, 2014b

4.2. Kullanım değerini aşkın sağlık: Sağlıkın da aşırısı olur mu?

Yoksulların daha sağlıksız olduklarını izah etmek için –belki bu yazının bu başlığına kadar olan başlıklarında da olduğu üzere- ayrıntılı izaha ne kadar gerek olduğu sorulabilir. Bu izah çabası bir ölçüde “malumun ilamı” olarak eleştirilebilir. Öte yandan mübadele değerinin kullanım değerinden fazla olduğu durumda ortaya çıkan sağlık halini “aşırı sağlık” olarak adlandırdığımızı düşünelim. İnsanların bir bölümünün aşırı sağlıklı olmaları ya da aşırı sağlıklı olmak istemeleri, en azından yoksulların sağlıksız olmaları kadar “malumumuz” olmayan, daha fazla izaha muhtaç yeni bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sağlığın iktisadi değerine göre değişen halleri ile ilgili bir tartışmada, “ekonomi politiğin eleştirisi”ne ait kavram setinde, emek gücünün yeniden üretim süreci dışında, çerçeveyi genişletilebilmeye olanak sağlayacak başka kavramlar da bulabilir miyiz? Bu noktada emek değer kuramı ile bağlı olarak geliştirilen “meta fetişizmi” kavramının sağlayabileceği analiz olanakları, kuramın özgüllüğünün ve güncel değerinin belki de asıl kaynağını oluşturuyor olabilir.

Marx’a göre farklı metaller üreten farklı üreticiler arasındaki toplumsal ilişki, o üreticilere kendi aralarında bir ilişki olarak değil de emek ürünleri arasında kurulan bir toplumsal ilişki olarak görülür. Böylelikle bireyin emeğini öteki üreticilerin emeklerine bağlayan ilişkiler, üreticilere, aslında olduğu gibi, çalışan bireyler arasında toplumsal bir ilişki olarak değil, kişiler arasında maddi ilişkiler ve nesnelere arasında toplumsal ilişkiler olarak görülür. Bu noktada insanların birbirleri ile olan ilişkisi metallerin birbirleri ile olan ilişkisine dönüşür. “Metaller” ve “toplumsal ilişkinin” birbiriyle böyle belirleyici bir karşılıklılığı tarafları haline geldiği noktada; metallerin var olan toplumsal ilişkiler bağlamında kendilerine yüklenen belirli karakteristikleri bulunur. Bu karakteristikler nesnelere doğal olarak aitmişçesine bir görünüm alırlar. Oysa maddi nesnelere yüklenen özellikler onların doğal özellikleri değil, toplumsal özelliklerdir. Maddi nesnelere bu özellikleri insanlar üzerinde etkide bulunan ancak onlar tarafından denetlenmeyen güçlerini oluşturmaktadır. Metallerin bu nitelikleri “meta fetişizmi” ile açıklanabilir (Fine, 2002; Geres, 2002).

Anlaşıldığı kadarıyla metaller toplumsal ilişkileri kodlamakta, ama diğer yandan toplumsal ilişkiler de metallerin kendi doğalarında bulunmayan

özellikleri içermesine neden olmaktadır. Bu süreç bir meta olarak sağlık için işlediğinde, onun kendi doğasında bulunmayan özellikler edinmesine yol açacaktır. Sağlık da sadece kullanım değerine sahip olmaktan çıkıp, mübadele değeri içeren sağlık haline gelerek meta özelliği kazandığı andan itibaren, meta fetişizmi ile adlandırılan kavramlaştırmanın sonuçlarından biri olarak, toplumsal ilişkiler bağlamında kendisine yüklenen belirli karakteristikleri içerir hale gelecektir. İnsanların sahip oldukları sağlık düzeyleri de, sahip oldukları diğer metallerde olduğu gibi, - sağlık da meta haline geldiğine göre yaşanan bir şey değil de artık sahibi olunan bir şey haline de gelmiş demektir- diğer insanlarla olan ilişkilerinin taşıyıcısı olan bir nesne haline de gelmek durumundadır. Toplumsal ilişkiler, kişilerin davranış ve tutumlarını teker teker kuşattıkları ve belirlediklerine göre de; toplumsal ilişkinin düzenleyici parametrelerine gündelik bir örnek olarak herhangi bir elbiseyi giyen kişi ile şık ve pahalı bir elbiseyi giyen kişi arasındaki fark, o kişilere ait sağlık ile aşırı sağlık söz konusu olduğunda elbette birden bire ortadan kalkmak zorunda değildir.

4.2.1. Gilbert Welch

“Aşır teşhis”, “tıplaştırma” gibi tanımlar üzerinden ifade edilmeye çalışılan durumlar, kullanım değerini aşan bir değere sahip olarak mübadele değerini kazanmış sağlık durumunun eşdeğeri olarak görülebilir. Söz gelimi Welch, gereksiz yere konulan teşhis ve tedavileri tanımlamak üzere “aşırı teşhis” kavramını kullanmaktadır. Daha önce doğal olarak görülen kimi durumlar hastalık kapsamı içine alınmaya başlanmıştır. Adet dönemi öncesi sendromu, duygu durumu bozukluğu, endişe, menstruasyon, doğum, menopoz vb gibi. Bu sürecin bir sonucu olarak, yaşlanma gibi doğal hayatın olağan süreçleri tıbbi parantezlerin içine alınarak tanımlanmaktadır. Tıplaştırma süreçlerini koşullayan çok sayıda etmeden ve aktörden bahsetmek mümkün olmakla birlikte, özellikle ilaç endüstrisinin bu alanda başat bir rol sahibi olduğu görülmektedir. İlaç endüstrisinin geniş çaplı araştırma geliştirme faaliyetleri daha çok sayıda ilaç ve daha çok sayıda ilaç da daha çok sayıda endikasyon anlamına gelebilmektedir. Daha önce hastalık kapsamında yer almayan kimi durumlar, giderek hastalık kapsamı içinde değerlendirilmeye başlanmakta ya da mevcut hastalıklara ilgili tanımlama ölçütleri giderek daha çok sayıda bireyi kapsamı içine alacak şekilde genişletilmektedir. Hipertansiyon, yüksek kolesterol, osteoporoz bununla ilgili kimi tartışmaların süregeldiği en bilindik örnekler arasında yer almaktadır (Sezgin, 2013; Welch, 2013).

Welch, aşırı tanı kavramına dair değerlendirmelerini tıbbi tanı ve tedavinin potansiyel yararları ile zararları arasındaki ilişki üzerinden yapmaktadır (Şekil 4). Şekil 4'te anormallik yelpazesi adlı yatay eksen, hastalıkların şiddetinin hafiften şiddetliye doğru değişimini göstermektedir. Genellikle tedavinin faydası anormalliğin şiddeti ile artmaktadır. Anormallikleri hafif olan kimselerin tedaviden daha az fayda görmelerinin sebebi, daha hafif anormalliklerin şiddetli anormalliklere göre hastalığa bağlı şikayetler ya da bulgular gibi sorunlara daha az neden olmalarıdır. Daha hafif anormallikler büyük olasılıkla aşırı tanı konulmuş olan olgulara karşılık gelmektedirler. Diğer yandan Welch'e göre teşhis ve tedavinin potansiyel faydası anormallik yelpazesinin şiddeti ile güçlü bir ilişki içindeyken, teşhis ve tedavinin zararları için bu ilişki söz konusu değildir. Grafikte de bununla ilgili doğrunun yatay eksene paralel olarak ilerlediği görülmektedir. Welch, bu doğrunun hafifçe pozitif ya da negatif bir eğime sahip olabileceğini de belirtmektedir. Ona göre teşhisin net etkisi "fayda eksi zarar" hesaplaması ile ortaya çıkacaktır. Büyük olasılıkla net fayda elde edecek olan kimselerin en şiddetli anormalliklere sahip olanlar; net zarar yaşayacak olan kimseler ise en hafif anormalliklere sahip olan kişiler olacaktır. Grafiğin altındaki tabloda kimi örnek hastalıklar da sıralanmaktadır. Welch, tüm bu belirlemelerinden sonra tıbbin teşhislerinin daha hafif anormallikleri içerecek biçimde genişletme çabalarının yeterince

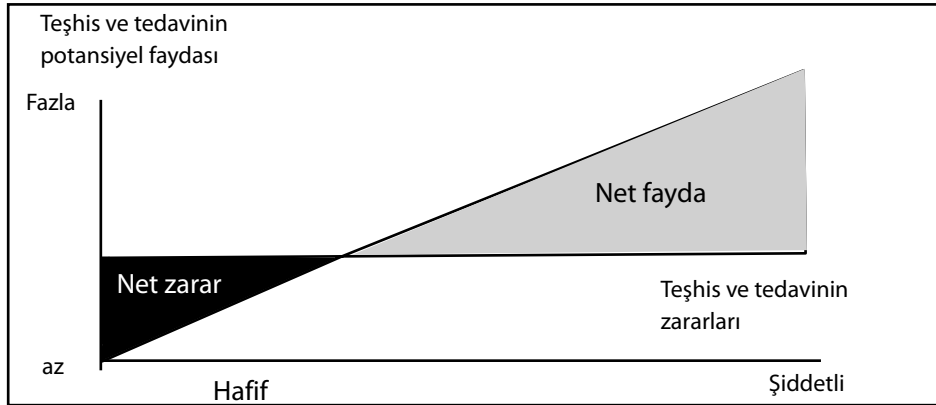
tartışılmaksızın kabul görerek geçerli hale getirildiğini söylemektedir (Welch, 2013).

4.2.2. Ivan Illich

Kullanım değeri ile olan bağlantısını yitirmiş durumdaki sağlık ile ilgili olarak öncü ve radikal sayılabilecek eleştirilerin Ivan Illich'ten gelmiş olduğunu teslim etmek gerektiğini söyleyebiliriz. Illich'in analizinde "iatrojenez" kurucu terimler arasında yer almaktadır. Tıbbi bir terim olarak iatrojenez "hekimin tedavi veya müdahalesi sonucu meydana gelen hastalık; herhangi bir hastalık veya bozukluğun tedavisinden doğan patolojik durum" anlamında kullanılmaktadır (tibbisozluk.com, 2015). Illich'e göre iatrojenez salgın haline gelmiş, tıp kurumu ise sağlık için tehdit haline gelmiştir. Illich iatrojenez; klinik iatrojenez, sosyal iatrojenez, kültürel iatrojenez başlıklarına ayırarak değerlendirmektedir (Illich, 1995).

"Toplum çapında iatrojenik hastalıklardan kurtulması profesyonel ya da mesleki değil, politik bir iştir. Bunun sağlıklı olma özgürlüğü ile adil bir sağlık hizmeti elde etme hakkı arasındaki denge kavramından oluşmuş temelleri üzerine oturması gerekir." (Illich, 1995).

iatrojenezin maddi temellerini izah edebilmek için geliştirdiği kavramsallaştırma ise "amaç bozuculuk (counter productivity)".

Anormallik yelpazesi	
Hafif	Şiddetli
Sınırdaki hipertansiyon	Şiddetli hipertansiyon
Sınırdaki diyabet	Şiddetli diyabet
Küçük aort anevrizması	Büyük aort anevrizması
Küçük kan pıhtıları	Büyük kan pıhtıları
Muğlak fetal anomaliler	Aşkar fetal anomaliler

Şekil 4. Anormallik yelpazesi ve teşhis ve tedavinin net etkisi arasındaki ilişki; Kaynak: Welch, 2013

"İatrojenez, endüstrisinin toplum üzerindeki yıkıcı egemenliğinin bir cephesinden başka bir şey olmadığı, bugün tüm endüstri kollarında hüküm süren paradoksal amaç bozuculuğun (counter productivity) bir örneğinden ibaret olduğu anlaşılmadan önlenemez." (Illich, 1995).

Burada "counter productivity" Türkçe çevirisi için "ters tepen, zarar verici, kendine/amacına zarar veren/amaca zararlı/ters etki" anlamlarının karşılık olarak verilmekte olduğunu not etmek İllich'in bu kavramsallaştırmadan meramını anlamlandırmaya yardımcı olabilir (tureng.com, 2015). Endüstriyel üretimin doğal bir sonucu olarak değerlendirdiği amaç bozuculuk, tıbbı da içine alacak biçimde yaşamın hemen tüm alanlarına yayılmış vaziyettedir:

"Ulaşımındaki zaman tüketen hızlanma, sersemleten eğitim, ülkeyi harap eden askeri savunma, yanıltıcı bilgilendirme ya da insanları yerinden eden imar projeleri gibi, patojenik tıp da özerk hareketi felç eden aşırı endüstriyel üretimin bir sonucudur." (Illich, 1995).

Illich analizine, "azalan marjinal yararlılık", "olumsuz dışsallık" gibi iktisadi kavramları da içererek devam eder. Amaç bozuculuk, neoklasik iktisadın kavram havuzu içinde yer alan azalan marjinal yararlılık ilkesi ve olumsuz dışsallık ile açıklanamaz, tam aksine İllich amaç bozuculuğu bunların bittiği yerden ötesindeki alanı kavramsallaştırmak istemektedir. Neoklasik iktisat kavramlarının tanımlamaları dışında kalan bu alan, tam da neoklasik iktisada ait kavramların içinde barındırdıkları paradoksları izah etmektedir. Bu deşifre edici işlevi üzerinden "amaç bozuculuk" kavramı kendini tamamlamış olur.

"çağdaş endüstrinin bu spesifik amaç bozuculuğu üzerinde odaklanabilmek için onu, yıkıcı aşırı üretimin genellikle karıştırıldığı iki ayrı ekonomik kategoriden, yani azalan marjinal yararlılık ve olumsuz dışsallıktan kesinlikle ayırt etmek gerekir. Amaç bozuculuğu oluşturan bu spesifik engel aratan fiyatlardan, ezici toplumsal maliyetten bu şekilde ayrıştırılmazsa, ister tıp, ister ulaşım, ister medya ya da eğitim olsun, herhangi bir teknik kurumunu toplumsal değerlendirilmesi maliyet verimi hesabından öteye gidemeyecek ve bu sektörlerin etkilerinin yararı konusunda radikal bir eleştirinin yakınına bile gelinmeyecektir.

....olumsuz dışsallık, parasal fiyatın içinde olmayan toplumsal maliyetlerdir; benim kat ettiğim her kilometre/yolcu birimi için başkalarına zorla kabul ettirdiğim yükleri, yoksunlukları, dertleri ve zararları

gösterir. Arabamın kente verdiği kirlilik, gürültü ve çirkinlik; çarpışma ve pisletme sonucu oluşan zarar..... olumsuz dışsallıklardır. Bazılarıysa, örneğin, sigorta tarafından ödenen, çarpma sonucu oluşmuş zararlar ticari fiyatları üzerinden hemen içselleştirilebilir. Piyasa fiyatları gözükmeyen diğer dışsallıklar da aynı şekilde içselleştirilebilir.....Ama dışsallıkların çoğu ölçülemez ve içselleştirilemez: Benzin fiyatları petrol stoklarının ve atmosferdeki oksijenin tükenmesini önleyecek derecede yükseltilirse kilometre/yolcu tutarı daha pahalı ve daha ayrıcalıklı olacaktır; çevresel tutar azaltılacak, fakat sosyal adaletsizlik artacaktır. Endüstriyel üretimin belli bir düzeyin üzerine çıkmasından sonra dışsallıklar artık azaltılamaz, ancak bir-biri üzerine kaydırılır" (Illich, 1995).

Illich bize böylelikle neoklasik iktisadın azalan marjinal fayda kuramını ifade eden grafiğin (şekil 1), aynı zamanda ürettiği ölçülebilir olumsuz dışsallıklar ve tam olarak belirlenip ölçülemediği için bu dışsallıkları da aşan toplumsal zarara -amaç bozuculuk kavramının tanımlama alanı içinde yer alan- işaret eden başka çizgiler ile birlikte çizildiğinde gerçeğin kendisini açıklama özelliğine sahip olabileceğini göstermiş olmaktadır. Bu çizgileri de içeren grafik üretilen faydayı aşan olumsuz dışsallıklar ve toplumsal zarara karşılık gelen düzeyleri de içereceği için, paradoksal biçimde "ters tepmiş" (counter productivity) bir resmi ifade etmektedir.

5. "Değer" ve süregiden tartışmalar

Marx, kendisinden önceki iktisatçılar için de olduğu gibi (Smith ve Ricardo), toplam değer ortaya çıkışı ve bölüşülmesi ile ilgili mekanizmaları açıklamak istedi. Bu nedenle daha sonra modern iktisat teorisinin merkezinde yer alacak olan fiyat meselesi, onun için ancak ikinci dereceden önem taşıyor gibi görünmekteydi. Ona göre tam rekabet halinde piyasa fiyatları üretim fiyatları etrafında oynama gösterse de, uzun dönemde piyasa fiyatları üretim fiyatlarına eşitlenme eğilimindedirler; üretim fiyatları ise malların maliyet fiyatlarına orantılı bir büyüklükte olurlar, buradan hareketle, fiyatlar da, nihai olarak malların üretimi için harcanmış emek miktarına göre belirlenirler (Selik, 1982).

Değerin fiyata dönüşümü ile ilişkin soruna verilen yanıtların yeterlilikleri ile ilişkili eleştiriler "dönüşüm sorunu" başlığı altında bir araya geldi. Marx'ın değerlerden fiyatlara geçerken değişmeyen sermayeyi ve değişen sermayeyi aynen alması, iktisat literatürüne "transformasyon problemi" (ya da dönüşüm sorunu) olarak bilinen bir problemin doğmasına yol açmıştı. Bortkiewicz ve ondan sonra diğerleri de,

Marx'ın Kapital'in 3. cildinde bu konuda belirttiklerinin, sorunun bilincinde olduğunu gösterdiğini söylemişlerdir⁵ (Selik, 1982; eatonak.org 2015a). Transformasyon problemini daha sonra inceleyenlerin adım adım ilerleyerek sorunla ilgili çeşitli tutarlı çözüm önerileri geliştirdikleri bilinmektedir. Bortkiewicz, Winternitz, Meek, Seton, Catephores ve Morishima probleme ilişkin çeşitli çözüm önerileri geliştirmeye çalışan iktisatçılar arasında yer alıyordu (Selik, 1982; Konukman, 1982).

Özellikle 1929 krizi sonrasında belirgin olmak üzere yirminci yüzyıl, akademik iktisatta Keynesyen fikirlerinin ezici hakimiyeti içinde geçmişti. Bu genel durum 1970'li yıllarda iktisadi krizler, yüksek işsizlik oranları, kronik enflasyon, uluslararası parasal krizler gibi bir dizi ağır sorunla birlikte değişmeye yüz tuttu ve Keynesçi politikaların etkililiğine ilişkin inanış erozyona uğramaya başladı. Bu durumun iktisadi öğretisi bakımından iki yönlü bir sonucu olduğundan bahsedilmektedir. İlki akademik iktisatta neoliberal öğretinin temellerini üreten Avusturya ve Chicago okullarının etkinliğinde artış. İkincisi ise akademik iktisatta klasik iktisat kökenli siyasal iktisadın da yeniden canlanmaya başlaması. Bunlardan ikincisi ile ilgili tartışmalarda ise iktisadi değer ile ilgili literatür bağlamında en dikkat çekici olarak Piero Sraffa'nın söyledikleri ve onun üzerine şekillenen değerlendirmeler yer aldı (Hunt, 2009).

Neoklasik iktisatçılar emek değer kuramının önermelerine çeşitli açılardan karşı çıktılar. Karşı değerlendirmelerin temeli, emek değer kuramının değişmez değer ölçüsünün tanımlanmasını gerektiriyor olmasına dayanıyordu. Değişmez bir değer ölçüsünün tanımlanması gereksinimi Ricardo'dan Marx'a değin üzerinde tartışılan, çözümleri ileri sürülen bir mesele idi (Hunt, 2009). İtalyan iktisatçı Piero Sraffa'nın temel yapıtı (Malların Mallarla Üretimi, 1960 - "Production of Commodities by Means of Commodities") geleneksel tartışmaya yeni bir boyut kazandı. Sraffa, bu kitapta, neoklasik iktisat okulunun sermaye ve bölüşümle ilgili yaklaşımlarının geçersiz olduğunu ileri sürdü (tr.wikipedia.org, 2015d). Sraffa'nın kitabı, Ricardo'ya kadar klasik iktisatçıların ileri sürdükleri, ama "marjinalist yaklaşım"ın egemen olduğu dönemde göz ardı edilmiş bazı görüşlerle benzerlik taşı-maktaydı (www.yordamkitap.com, 2015). Sraffa, Ricardo'nun emek değer kuramı formülleştirilmesi bağlamında çalışarak, kapitalist bir ekonomide değişmez bir değer ölçüsünün gerçekten var olduğunu ve tanımlanabilir olduğunu gösterdi. Sraffa'nın formülleştirilmesinin Marxçı formülleştirme ile ne

derece uyumlu olduğu, onu ne derece desteklediği ya da yanlışladığı ayrı bir tartışma konusu oldu. Sraffa'nın analizinin emek değer kuramını daha inandırıcı hale getirdiği, neoklasik kuramın sadece sermayenin organik bileşimleri bütün sanayilerde eşit olduğu zaman savunabilir olduğunu gösterdiği ve bu yüzden önem taşıdığı söylendi⁶ (Hunt, 2009).

"Malların Mallarla Üretimi" ilk basımın 50. yıl dönümü ne karşılık gelen 2010'da, Türkçe basılma olanağını elde edebildi. Türkçe basım önsözünde Sungur Savran tarafından 20. yüzyılın iktisat literatürünün en önemli yapıtlarından biri olarak değerlendirilerek takdim edildi. Kitabın yazılış amacı neoklasik iktisadın teorik temellerini çürütmektir; bu tespitle birlikte Savran şunları da söylüyordu (www.eatonak.org, 2015b):

"Sraffa'ya göre, Ricardo çok mallı bir dünyada malları ortak bir ölçüye indirgeyebilmek için emeği bir ölçüm aracı olarak kullanmıştı, ama kurduğu teorik yapı başarısızlıklarla karşılaşmıştı. Hayatının son demelerini "değerin değişmez ölçüsü" adını verdiği bir teorik araç oluşturma çabasıyla geçirmişti. Sraffa, kendi teorisinde, bu soruna emek değer teorisinin dışında bir çözüm bulmaya çalışacaktır...."

...Burada Sraffa kapitalist ekonomide fiyatların oluşumu ile ürünün kâr ile ücret olarak bölüşümü arasındaki ilişkiyi başka her türlü önemli faktörden, özel olarak da üretim yöntemlerinden ya da teknolojik değişikliklerden yalıtılarak incelemeye yönelir...."

....Ricardo'nun kapitalist ekonomiye yaklaşımını canlandırma çabasına rağmen, ne Sraffa'nın kendisi, ne de izleyicileri emek değer teorisinin savunucuları oldular."

Diğer yandan Korkut Boratav'ın, iktisat kuramı üzerine Türkçe yazılmış en önemli yapıtlardan biri olarak nitelediği "Sermaye, Bölüşüm, Büyüme"nin yazarı Yılmaz Akyüz'ün, söz konusu kitabındaki değerlendirmeye bakıldığında Sraffa'ya iki yönlü öncü bir rol biçildiği görülmektedir. Akyüz'e göre çağdaş klasik yaklaşımın öncüsü olan Sraffa, hem Marx'ı hem Ricardo'yu temsil etmektedir. "Emek içerikleriyle tanımlanan bir değerler sisteminden, farklı sermaye yoğunluklu sektörlerle ve eşit (tek) kar haddi sistemine dayanan bir fiyatlar sistemi türetilir mi?" Transformasyon problemini ortaya koyan bu soru Akyüz'e göre Sraffa'nın analizleri ile birlikte aşılmıştır. Böylelikle Akyüz, Marx'ın transformasyon probleminin çözümüyle ilgili koşulları saptadığı için Sraffa'yı; çağdaş klasik iktisat çerçevesi içinde Marx'ı da temsil edebilme yeterliğinde değerlendirmektedir

(Boratav, 2011). Akyüz Sraffa'yla ilgili değerlendirmesinde her ne kadar çerçeveyi adlandırmada "çağdaş klasik iktisat" ifadesini kullansa da; Sraffa kavramsal çerçeve olarak yeni Ricardocu iktisadın ya da post Keynesyen iktisadın öncüsü olarak da değerlendirilmektedir.⁷ (Boratav, 2011; etonak.org, 2015b; iktisatist.com, 2015).

6. Elma yemek için elma, sağlık olsun diyebilmek için sağlık, yaşamak için hayat

Yazı boyunca sağlıklı olmanın iktisadi değerlerine göre değişen halleri, kullanım değerinden yoksun düzeyde mübadele değerine sahip sağlık ve kullanım değerinden daha fazla mübadele değerine sahip sağlık olarak değerlendirildi. Elbette ki bir diğer olasılık, sağlığın belirleyicileri ile kurulan ilişki ve sağlık hizmetlerine erişim bakımlarından gerekli asgari maddi olanakların karşılık geldiği düzeye tam olarak eşit düzeyde maddi kaynakların karşılığı olarak ortaya çıkan sağlık kadar sağlıklı olmak. Yani sadece kullanım değeri düzeyinde bir sağlıklılık hali. Toplumda bu pozisyonda olan kişiler şu oranda ya da bu oranda – o ülkede şu oranda bu ülkede şu oranda olacak şekilde değişen biçimde- olabilir. Ama toplumda bu pozisyonda olmayan bir kitle de var. Üstelik bu kitle ironik bir biçimde sağlıklılar ve aşırı sağlıklılar – ya da aşırı sağlıklı olma hevesinde olanlar- olarak kendi içinde keskin bir sınırla ikiye ayrılıyor. Diğer taraftan aynı toplumlar evsizler ve evine kiracı/alıcı bulamayan ev sahipleri, çöpten yemek toplayanlar ve en iyi restoranı arayanlar, eğitimi için gerekli parayı bulamayanlar ve parası için uygun yatırım alanı bulamayanlar vb. gibi başka kategorilerde de iki farklı dünyaya bölündüğü, bölünme ayrışmadan yarılmaya doğru ilerlediği için, sağlık için söz konusu edilen durum çok şaşırtıcı da olmayabilir. Buna karşın herkes için, sadece kullanım değeri olarak var olacak sağlık; sadece sağlıklı yaşayabilmek ve kişi gerektiği kimi durumlarda "ne yapalım sağlık olsun" dediğinde kimsenin yalancı çıkmayacak biçimde sağlıklı olabileceği bir toplum mümkün olabilir mi? Elmanın elma yemek için, hayatın yaşamak için olduğu bir dünya. Bu yazı bunun olanaklı olmadığı bir dünyaya ait kimi soruları içeriyordu, kuşkusuz bu sorular bu dünyayı olanaklı kılacak etmenlerin neler olabileceği ile ilgili bir tartışma için ipuçlarını da içinde barındırıyorlardı. Ama böylesi bir dünyanın nasıl olanaklı olabileceği sorusunun yanıtlarını tam olarak içerecek bir yazı, ancak böyle bir dünya mümkün olduktan sonra yazılabilecek.

Teşekkür: Önerileri için Dr. Yavuz Üçkuyu'ya teşekkür ederim.

Dipnotlar

1. Teoriye göre, çalışan üretim sürecine emek gücünü, mübadele değeri üzerinden satarak dahil olur. Ama üretim sürecinde çalışanın emek gücünün kullanım değeri kullanılır. Emek gücünün mübadele değerleri ile kullanım değerleri arasındaki bu fark artık değerın kaynağını oluşturur. Çünkü üretim süreci içinde diyelim ki bir günlük çalışma zamanı içinde çalışan bu sürenin daha az bir kısmında diyelim ki yarım günün sonunda emek gücünün mübadele değerinin karşılığı kadar bir değere - yani bir günlük çalışmasının karşılığı olarak kendisine ödenecek olan ücrete- sahip metayı üretmiş olur. Ama işvereni ona ödediği bir günlük çalışma ücretinin -yani emek gücünün mübadele değerinin- karşılığı olarak onun emek gücünün bir günlük kullanım değerine sahip olma hakkını elde etmiştir. Dolayısıyla günün geri kalanında çalışanın üreteceği metanın tümü doğrudan işverenin mülkü haline gelmektedir. Buna göre günün bu geri kalanında işçinin ürettiği meta artık değerın kaynağı, artık değer ise karın maddi temelidir.
2. Bu oranın yüksek olmasının Türkiye'de çift bordro uygulamasının yaygın olmasından kaynaklanıyor olabileceği, bununla birlikte kayıt dışı ekonomi içinde yer alanların büyük kısmının da asgari ücretli çalışanlardan oluştuğu; sonuç olarak asgari ücret düzeyinde gelire sahip çalışanların oranının yüksek olmasının beklenebileceği ifade edilmektedir (Erdoğan, 2014).
3. Sağlık finansman kaynakları kategorize edilirken, genel bütçe kaynaklı finansman ve sosyal güvenlik sistemi kaynaklı finansman, kamu kaynaklı finansman başlığı altında yer almaktadır. Kamu kaynaklı sağlık harcamalarının toplam sağlık harcamalarına oranı olarak ülkelere bakıldığında ise karşılaşılan sıklıklar metin içinde belirtilen sıklıklara oldukça yakındır (Fransa % 78, Almanya % 77, İtalya % 78, Japonya % 82, İsveç % 82, İngiltere % 84, Kanada % 70). Bu ülkelerde bahsedilen finansman biçimlerinin ne kadar başat olduğu başka bir açıdan görülmektedir. (<http://data.worldbank.org/indicator/SH.XPD.PUBL>).
4. Gelir ve yaşam koşullarının analiz edilmesi yoluyla elde edilen "maddi yoksunluk" kavramı görece bir durumu ifade etmek üzere kullanıyor. Türkiye İstatistik Kurumu'nun bu konudaki tanımı: "Ciddi finansal sıkıntıyla karşı karşıya olan nüfusun oranı olarak tanımlanan ve belirlenmiş 9 maddeden en az 4 tanesini karşılamama ya da mahrum olma durumu." Dokuz temel kriter: 1) Beklenmedik harcamalar, 2) Evden uzakta bir haftalık tatil, 3) Ödeme zorluğu (konut kredisi, kira, elektrik, su, doğalgaz), 4) İki günde bir et, tavuk, balık içerek yemek, 5) Evin ısınma ihtiyacı, 6) Çamaşır makinesi, 7) Renkli Televizyon, 8) Telefon, 9) Otomobil (<http://www.indeksiletisim.com/Yoksunluk-rakamlari->).
5. Selik'in Marx'tan aktarımı ile, Kapitalin 3. cildine gelindiğinde değer yasası, kar tutarı ile ilgili yeni parametre eklenerek üretim fiyatının formülüne dönüştürülmektedir. "Her bir farklı sermaye ile üretilen malların satışı ile ortalama kâr oranına göre belirlenen bir kârın elde edilebilmesi için, malın $c + v$ (malîyet fiyatı) ile $p(c+v)$ (kâr tutarı) ndan meydana gelen bir fiyata satılması gerekir. Marx bu yeni fiyata, yani $c+v+p(c + v)$ ye, üretim fiyatı adını verir. Mallar, şimdi değerlerine eşit fiyatlarla değil de değerlerinin değişikliğe uğramış bir şekli olan üretim fiyatlarına eşit fiyatlarla satıldıklarında, bunların üretimlerinde kullanılan sermayeler toplam kârdan kendi büyüklükleri oranında paylar alacaklardır demektir." (Selik, 1982).

6. Sraffa'nın özel yaşamındaki dostlukları ve ilişkileri üzerinden de bir dizi tevatürün konusu olması da ilginçtir. Gramsci'nin hapse girmeden önceki dönemlerinde yakın arkadaşları arasında yer almış, kimi rivayetlere göre ünlü "Hapishane Defterleri" onun teminini sağladığı kağıt ve kalemle yazılabilmektedir. Yaşamının daha sonraki dönemlerinde ise Ludwig Wittgenstein ile dostluk kurmuş. Wittgenstein'in düşüncelerinin oluşumuna olan etkileri ile ise başka rivayetlere konu olmuş. İlginç bir diğer bağlantı ise Keynes ile olan öyküsü. Sonradan çalışmasına temel oluşturacak iş olacak olan, Ricardo'nun yapıtlarının toplu basımının editörlüğüyle, onu görevlendiren Keynes olmuş. Ama sonrasındaki çalışmasıyla Sraffa, Post Keynesyen ekolün öncüsü olarak anılır hale gelmiş (Sungur Savran, Yirminci Yüzyılın sınavında Sraffa, <http://www.eatonak.org/bilgiekpol/styled-4/index.html>)

7. Süregiden tartışmalarla ilgili olarak, bu başlık altında emek değer kuramı için yol açtığı tartışmalar nedeni ile daha çok Sraffadan bahsedilmiş olmakla birlikte, Swezzy'nin ölümü üzerine yazdığı yazıda Boratav'ın da belirttiği gibi pek çok isimden bahsetmek mümkündür. "Ne var ki, 1930'lu yılların ortalarından sonra Sovyet Marksizmi dondu. Sovyet ekonomisinin pratiğe dönük sorunlarının tartışılması elbette sürdü. Ancak, iktisat teorisine, kapitalist ekonomilerin ampirik çözümlenmesine ilişkin olarak Sovyet Marksizminin katkıları da giderek kurudu. Bu dönemde, Sovyet şablonunu izleyen "ekonomi-politik" kitapları, seri imalat özellikleri taşırlar; ruhsuz, donuk, ölü metinlerdir. İşte bu yıllarda, Marksist iktisadi, Batıda bir avuç bilim insanı ayakta tuttu. İngiltere'den Dobb, Meek, Hill, hatta heterodoks özelliklerine rağmen (İtalya ve Polonya kökenleriyle) Sraffa ve Kalecki; Frankofon Avrupa'dan Bettelheim ve Mandel; ABD'den ise (Polonya kökeni ve sonraki yıllardaki gelişimi ile) Lange, ve kanımca saf kan Marksistler olan Baran ve Sweezy bu listenin önde gelen adlarıdır." (<http://www.sendika.org/2004/05/bilge-bir-marksistinardindan-korkut-boratav/>)

Kaynaklar

- Belek İ.** (2009) *Sağlığın Politik Ekonomisi Sosyal Devletin Çöküşü Yazılama yayınları* 3. Baskı.
- Boratav,** (2011) *Politik İktisat Geleneğinde Kuramsal Bir Yapıt iktisat ve toplum yıl 1 sayı 4, s: 82-87.*
- Brewer A.** (2009) *Kapitali Okuma Kılavuzu Kalkedon Yayınları.*
- Erdoğan S, Kutlu D.** (2014) *Dünyada ve Türkiye'de Çalışan Yoksulluğu: İşgücü Piyasası ve Sosyal Koruma Politikaları Bağlamında Bir Değerlendirme Çalışma ve Toplum, 2014/2.*
- Fine B.** (2002) *Meta Fetişizmi içinde Bottomore T. Marksist Düşünce Sözlüğü İletişim Yayınları 3. Baskı. İstanbul.*
- Foley D.** (2002) *Kullanım Değeri içinde Bottomore T. Marksist Düşünce Sözlüğü İletişim Yayınları 3. Baskı. İstanbul.*
- Geres N.** (2002) *Fetişizm içinde Bottomore T. Marksist Düşünce Sözlüğü İletişim Yayınları 3. Baskı. İstanbul.*
- Hamzaoğlu O** (2010) *Sağlık hizmetleri metadır finansman kaynaklarının kökenindeki farklılık sömürü oranındaki farklılıktan kaynaklanır. S: 465-476 içinde Almanak 2009 Analizleri Sosyal Araştırmalar Vakfı.*
- Hunt E. K.** (2009) *İktisadi Düşünce Tarihi Dost Kitabevi 2. Baskı Aralık 2009 Ankara.*

Konukman A. (1980), *Tarihsel dönüşüm sorunu, Ekonomik Yaklaşım 1(2):136-147.* http://ekonomik_yaklasim.org/pdfs2/EYD_V01_N02_A06.pdf.

Marx K. (2013) *Kapital: Ekonomi politığın eleştirisi cilt: 1. Yordam Kitap, 5. basım.*

Martin P (2014) *Dünya kapitalizminin durumu: Emek üretkenliğinde artış, gerçek ücretlerde düşüş.* <https://www.wsws.org/tr/2014/dec2014/pers-d15.shtml>.

Selik M (1982) *Marksist Değer Teorisi. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 484, 100. Yılında Atatürk Armağan Dizisi:26.*

<http://kitaplar.ankara.edu.tr/dosyalar/pdf/070.pdf>.

Sezgin D. (2013) *Tibbileştirme Toraks Bülteni* <http://toraks.org.tr/uploadFiles/book/file/2012014171230-2729.pdf>.

Illuch I. (1995) *Sağlığın Gaspı Ayrıntı Yayınları.*

OECD (2013) *Health at a Glance 2013. OECD Indicators* <http://www.oecd.org/els/health-systems/Health-at-a-Glance-2013.pdf>.

Şimşek H. , Kılıç B. (2012) *Sağlıkta eşitsizliklerle ilgili temel kavramlar Türkiye Halk Sağlığı Dergisi 2012;10(2).*

TÜİK (2013) *Türkiye İstatistik Yıllığı 2013.*

TÜİK (2014a) *TÜİK Basın Odası Haberleri Sayı:2014/61; 21 Ekim 2014.*

http://www.tuik.gov.tr/basinOdasi/haberler/2014_61_20141021.pdf.

TÜİK (2014b) *TÜİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması 2013, TÜİK Haber Bülteni Sayı: 16083, 22 Eylül 2014*

<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=16083>

Temel F, Özvarış ŞB. (2007) *Sağlığı Geliştirme Halk Sağlığında Özel Konular No:4, Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı, Ankara.*

Tüzün H, Aycan S., İlhan M.N. (2014) *Birinci Basamak Sağlık Kuruluşlarına Başvuranlarda Algılanan Sağlık ve Sosyal Belirleyicileri. Toplum ve Hekim Cilt: 29, Sayı: 2.*

Welch H.G, Schwartz LM, Woloshin S. A (2013) *Aşırı Teşhis Sağlık Adına Hasta Etmek. İNSEV Yayınları.*

tr.wikipedia.org (2015a) http://tr.wikipedia.org/wiki/Klasik_iktisat.

tr.wikipedia.org (2015b) http://tr.wikipedia.org/wiki/Marjinal_fayda.

tr.wikipedia.org (2015c) http://tr.wikipedia.org/wiki/William_Stanley_Jevons.

tr.wikipedia.org (2015d) https://tr.wikipedia.org/wiki/Piero_Sraffa.

www.tibbisozluk.com (2015) <http://www.tibbisozluk.com/arama.php?terim=iatrogenic>.

www.tureng.com (2015) <http://tureng.com/search/counterproductive>.

www.eatonak.org. (2015a) <http://www.eatonak.org/bilgiekpol/styled-3/index.html>.

www.eatonak.org (2015b) <http://www.eatonak.org/bilgiekpol/styled-4/index.html>.

www.iktisadist.com (2015) <http://www.iktisadist.com/2014/04/piero-sraffa.html>.

www.yordamkitap.com (2015) <http://www.yordamkitap.com/book.php?bookId=111>.

www.fundsforhealth.eu (2015) <http://fundsforhealth.eu/why-is-it-relevant-for-health-equity/what-is-health-equity/>.